BİR KÜLTÜR TAŞIYICISI BİR GİZLİ DİL: KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE MENDİL

A Culture Carrier as a Secret Language: Handkerchief in the Classical Turkish Poetry

Gülçin TANRIBUYURDU*

ÖZ

Mendil, Türk kültür tarihinin başlangıcından günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir maddi kültür öğesidir. Eski Türklerden beri kullanılageldiği tespit edilen, kaynaklarda gerek Osmanlı saray çevresinde gerekse günlük yaşamdaki kullanımına sıklıkla rastlanan mendil, Türk toplum yaşayışının her alanına girerek bir kültür taşıyıcısı olma görevini de layıkıyla yerine getirmiştir. Mendil, gerek şekil özellikleri gerekse üstlendiği fonksiyonlarla günlük yaşamda müstesna bir yer edinmiş, Klâsik Türk şiiri geleneğinde de gerekli yansımasını bulmuştur. Bu edebiyatın usta şairlerinin kaleminde "destmâl" şeklindeki kullanımı ile dikkat çeken mendil, kimi yerde rengi kimi yerde nakışları kimi yerde de taşıdığı farklı anlamlarla adeta şifrelenerek gizli bir dilin kapılarını aralamıştır.

Bu çalışmada, dîvân şâirlerinin şiirlerinden alınan örnek beyitlerden hareketle mendilin bu edebiyattaki kullanımları üzerinde durulacaktır. Mendilin şekil özellikleri ve üstlendiği fonksiyonlar doğrultusunda bir tasnife tâbî tutularak değerlendirilecek olan beyitlerden yola çıkılarak, dîvan şâirinin muhayyilesi hakkında ipuçları elde edilmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda, bazen hatırlatma aracı, bazen tedaviye yardımcı bir nesne, bazen para ve şeker kesesi, bazen de sevgiliye sunulan merhabaya bir vesile olması münasebetiyle ele alınacak olan mendil ve bu eksendeki beyitler üzerinden dönemin gelenek ve adetlerine ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Mendil, Türk kültürü, Klâsik Türk şiiri.

ABSTRACT

Handkerchief is a material culture item that continues its existence from the beginning of the Turkish culture history until today. Being ascertained that it has been used ever since the Old Turks, and its usage in both Ottoman palace environment and daily life is frequently observed from the sources, handkerchief has adequately fulfilled its duty of being a culture bearer by being involved in all fields of Turkish community life. Handkerchief has gained a special presence in daily life, both with its formal characteristics and the functions it undertakes, and has also found its necessary reflection in Classical Turkish Poetry. Attracting attention with its usage as "destmal" by the master poets of this literature, handkerchief has opened the gates of a language by virtually being encoded with its color, embroidery and sometimes with its various meanings.

In this study, the usages of handkerchief in divan literature will be emphasized from the point of sample couplets taken from the poems of divan poets. Considering the couplets to be assorted according to the formal characteristics and functions of handkerchief, traces regarding the imagination of divan poets will be tried to be obtained. Also the traditions and customs of the era will be brought into light via handkerchief, being used as a reminding tool, an object required for treatment, a sac of money or candy, and sometimes as a salutation offered to the lover, and the couplets in these directions.

Key Words

Handkerchief, Turkish culture**,** Classical Turkish poetry.

Adına "ulatu" denmiş, "peşkir" denmiş; onunla selâmlaşılmış, onunla vedâlaşılmış; bazen içine şeker doldurulmuş, bazen de köşesi düğümlenmiştir, mendilin. Aşkın, sevdanın, vedanın, hüznün ve gözyaşının sembolü olan kenarları işli, rengârenk mendiller çok şey ifade etmiştir. Âşığın gözyaşıyla işlenip, onun derdine ortak olurken, sevgilinin kokusuyla dolarak güzelin elinde arz-ı endâm eylemiştir. Kefen bezi ile yan yana gelerek hem dünyanın geçiciliğinden hem de ölümün kimmiş, neymiş diye düşünmeden ansızın geldiğinden dem vurmuştur.

Kültür ayrıntılarla önem kazanır. Türk kültürü de bünyesinde barındırdığı ayrıntılarla önem kazanırken, hayata ve insana dair pek çok unsurun beşiği

* Kocaeli Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arş. Gör. demirgulcin@hotmail.com

olan Klâsik Türk şiiri metinlerinin de bu ayrıntılarla zenginleştiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle, Klâsik Türk şiiri metinlerinin sayfaları aralanıp bu sayfaların satır aralarına inildiğinde, çeşitli kullanımlarıyla bu geleneğe yansıyan "mendil"in kültürün ve sosyal yaşamın önemli parçalarından biri olduğu göze çarpmaktadır.

Bugün kullandığımız anlamıyla mendil ilk kez "Divanü Lûgat-it-Türk" te yer almaktadır. *Kaşgarlı Mahmut*'un "burun temizlemek için koyunda taşınan ipek kumaş parçası" (Atalay 1992: 136) olarak tanımlayıp sözlüğünde yer verdiği "ulatu" nun mendil kelimesini karşıladığı görülür. Sözlükte, "el ve yüz kurulamakta, burun ve ter silmekte kullanılan küçük kare biçiminde; içine bazı şeyler konulan dokuma" (Albayrak 2004: 378) şeklinde tanımlanan mendilin klâsik Türk şiirindeki karşılığı Farsça bir sözcük olan "dest-mâl" dir. "El silecek yağlık ve makrime" (Mütercim Asım 2000: 173), "peşkir, el bezi" (Öbek 1999: 127) gibi tanımlarla anılan dest-mâlin, "esir ve giriftârdan kinâye" (Kanar 2003: 266, Mütercim Asım 2000: 193) olduğu işaret edilir. *Pakalın*'ın "Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü" nde sunulan dest-mâl tanımı ise şöyledir: "Farsça el silecek bez, elbezi, yağlık, mendil demek olan bu kelime, ıstılah olarak ramazanın on beşinde yapılan hırka-i saadet ziyareti münasebetiyle hırka-i şerif ziyaretini müteakip bizzat padişahlar tarafından verilen mendil büyüklüğündeki tülbendin adı idi." (Pakalın 2004: 433)

Nurhayat Berker, "Türk Mendil Kültürü" adlı yazısında, mendilin tarihçesiyle ilgili olarak, erken Mısır medeniyetinde havlu veya peşkir denilebilecek bir bez parçasının varlığından söz eden bazı kayıtların olduğundan bahsetmektedir. (Berker 1997: 8) Türk kültüründe mendilin ilk kez nasıl kullanıldığı hakkında pek kaynak olmamakla birlikte *Bahaeddin Ögel*'in "Türk Kültür Tarihine Giriş" adlı eserinde, Uygur duvar resimlerindeki mendil ve kuşak örneğine yer vermesi, bizleri Eski Türklerde mendil kullanımının mevcut olduğu sonucuna götürmektedir. (Ögel 1991: 87) Eski Türklerden beri kullanıla geldiği tespit edilen, kaynaklarda gerek Osmanlı saray çevresinde gerekse günlük yaşamdaki kullanımına sıklıkla rastladığımız mendil, bir kültür taşıyıcısı olma yolunda önemli bir görev üstlenmiştir. Kimi zaman öğüt kimi zaman dua kimi zaman da dilek işlevi ile söz konusu edilen adeta gizli bir dil niteliğindeki bu mendiller sevdayı, ayrılığı, bazen de hüznü çağrıştıran zarif bir semboldür.

Beyitlerde "dest-mâl" şekliyle tesadüf ettiğimiz bu maddi kültür unsuru pek çok özelliği ile klâsik Türk şiirinde de yansıması bulmuş ve bu şiirin ayrıntılara önem veren usta şairlerinin kaleminde çeşitli şekillerde tasavvur edilmiştir. Şâirlerin "dest-mâl" kelimesini kullandıkları beyitlerde iki husus dikkati çekmektedir: mendilin *şekil özellikleri* ve mendilin *fonksiyonları*.

1. Mendilin Şekil Özellikleri

1.1. Mendilin Nakışları

Türk kültüründe, 16. yüzyıldan sonra kullanımı yaygınlaşan mendillerin en önemli özellikleri işlemeleridir. Mendillerin kenarlarına ya da içlerine yapılan bu işlemeler, kimi zaman simetrik şekillerden kimi zaman da çiçek motiflerinden oluşmuştur. (Berker 1997: 9) Bu doğrultuda, kişinin en güzel ve en zarif süsü olarak mendili gören *Nedim*, "*Gül kokusu damıtılmış sana koku olmuş, nazın ucu işlenmiş sana mendil olmuş*", anlamındaki beytinde güllerin kaynatılarak buharının imbikten geçirilmesi ile gül suyu elde edilmesi geleneğinden yola çıkmakta ve mendillerin, bu gül suyuna batırılarak aynı zamanda güzel koktuğuna da işaret etmektedir. Beytin

bütününde şair, mendili, *ucuna nakış yapılması* ve *sevgilinin kokusunu taşıması* özelliğiyle anarken, nazın sevgilisine ne derece yakıştığını vurgulamak için de nazı işleyip mendil olarak sevgilinin eline vermektedir. Nedim, bu söyleyişiyle, hem okuyucuyu için benzersiz bir hayalin kapılarını aralamakta hem de insanların günlük kullanımda işlemeli ve kokulu mendilden vazgeçemediklerini göstermektedir.

Bûy-ı gül taktîr olunmuş nâzın işlenmiş ucu
Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana
Nedim Div. g. 2/ 2

Mendillerin kenarlarına yapılan nakışlardan söz edilen beyitlerde bu nakışlara sebep, aşığın kanlı gözyaşı olarak gösterilmektedir. *Süheylî*' nin "*((Mendilim) Kanlı göz yaşlarımla boyanarak kızıl bir vâlâya dönüştü*; *eğer mendilimden örnek alsaydın beni ağlatmazdın*" anlamındaki beyti, söz konusu durumu örneklendirmenin yanı sıra, günlük yaşamda sadece kadınların değil erkeklerin de işlemeli mendil taşıdığını dile getirmektedir. Beyitte kullanılan ve kına gecelerinde gelinlerin yüzlerine örtülen kırmızı örtü olarak bilinen vâlâ, aşığın kanlı gözyaşı ile bir benzerlik ilişkisi içerisinde sunulmaktadır. Bunun yanı sıra, hanımların dantel, oya gibi el işlemeleri için kullanılan "örnek" sözcüğü de mendilin nakışlarından söz edilmesi münasebetiyle özellikle vurgulanmıştır.

Boyandı bir kızıl vâlâya döndi eşk-i alümden
Beni ağlatmaz idün örnek alsan destmâlümden
Süheyli Div. g. 277/ 1

Aynı türden bir hayale yer veren *Behiştî*, kanlı gözyaşıyla boyanmış mendil ile şafağın kırmızılığı arasında bir ilişki kurmaktadır. Şairin ustaca bir söylem ve etkin bir tasavvurla, dönen feleği, elinde gergef işleyen bir kadın gibi düşündüğü "*Ey Behiştî! Feleğin gergefinde görüneni şafak zannetme. Bu, kanlı gözyaşımla işlenmiş bir mendildir. "* anlamındaki beyti, mendillere işlenen nakışların hangi usullerle yapıldığına da güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Gerd-i felekde sanma şafakdur Behiştiyâ
Kanlu yaşumla nakş olınupdur bu dest-mâl
Behiştî Div. g. 300/ 5

1. 2. Mendilin Rengi

Mendilin rengine ilişkin ipuçlarına rastladığımız beyitler, şairlerin orijinal hayallerini yansıtmaktadır. *Şeyhülislam Yahyâ*, bir beytinde gülün eline mendil vererek her an ağlayan bülbülün gözyaşını sildirirken, elde taşınan mendillerin kırmızı oluşuna da dikkati çekmektedir.

Gül-i bâgun elinde dest-mâli n'ola al olsa
Hezârân bülbülüñ her dem gözi yaşı silinmez mi
Şeyhülislam Yahya Div. g. 408/ 4

(Bağdaki gülün elindeki mendil kırmızı olsa şaşılmamalıdır; her an binlerce bülbülün gözyaşını silip durmuyor mu?)

Emrî ise *Abdülaziz Bey*'in "Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri" adlı eserinde belirttiği, erkeklerin beyaz renkli mendil taşıdıkları bilgisini örneklendirir nitelikte bir söylemle, eldeki mendilin beyaz rengine işaret etmekte, sabahları kırağı yağması ile sabahın terlemesi arasında bir ilgi kurarak "*Felek, gece (senin) mahalleni dolaşmaktan terlediği için sabah vakti terini beyaz bir mendil ile sildi"* anlamında şöyle demektedir:

Kûyuñ tolanmadan gice çarh oldı pür 'arak
Sildi terini subh bir ak destmâl ile
Emri Div. muk. 324/ 2

Mendili tedaviye yardımcı bir araç olarak ele alan şairler, bunlardan farklı olarak "gök" renkli dest-mâle vurgu yapmaktadırlar. *Ziyâî, "Hasta göz, gök renkli mendil ile silinir(bağlanır); (bu nedenle) menekşeler, çimenlik içerisinde nergise yanaşır."* analımdaki şu beytinde, hasta göze gelen ışığı kesmek için gözün siyah yahut lacivert mendille (bezle) örtülerek tedavi edilmesi metoduna işaret etmektedir. Bu anlamda, rengi maviye çalan gök renkli menekşenin, hasta gözlü nergise yakınlığı, elbette ki onu tedavi içindir.

Bâg içre nergise yaraşur benefşeler
Gök dest-mâl ile silinür dîde-i `alîl
Mostarlı Ziyâî Div. g. 268/ 2

2. Mendilin Fonksiyonları

2.1. Süs Unsuru Olarak Mendil

2.1.1. Elde Taşınan Mendil

Mendil, Türk kültüründe günlük kullanımın vazgeçilmezlerinden olduğu gibi giyim- kuşamın da en önemli tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Gerek halk arasında gerekse Osmanlı saray çevresinde kıyafeti tamamlayıcı özelliğiyle, süs amaçlı elde taşınan mendillerin yaygınlığı bilinmektedir. Bu döneme ait minyatür ve portrelerde padişahların ellerinde gördüğümüz mendiller bu durumu daha da iyi örneklendirmektedir.

Dest-mâlin elde taşındığı ve süs unsuru olarak sevgiliye ait olduğu beyitlerdeki en önemli vasfı kokusudur. Mendil, sevgilinin kokusunu taşır. Beyitlerde sözü edilen koku bazen amber bazen ise gülsuyudur. Bu kullanım, aynı zamanda *mendile koku sürme* âdetini yansıtıyor olması bakımından da son derece dikkate değerdir. *Ayten Sürur*'un verdiği bilgiye göre, Fransa'da III. Henry döneminde mendile koku sürme modası yaygındır. Bu mendillere sürülen koku, mendilleri sırılsıklam edecek kadar yoğundur. (Sürur 1997: 386). Türk kültür geleneği ile ilgili olarak ise, *Aubry La Motraye*'nin "La Motraye Seyahatnâmesi" adlı eseri, yazarın eski İstanbul âdâb-ı muaşereti ile ilgili gözlemlerini dile getirirken, mendil ve gülsuyu arasındaki ilişkiyi açıklama boyutunda da nefis ipuçları sunmaktadır. Seyahatnamenin satır aralarından anlaşıldığına göre, gelen misafire gülsuyu serpilmekte ve misafirin damlalardan ıslanan yüzünü silebilmesi için yanında bir de işlemeli mendil sunulmaktadır. (2007: 49) Ahmet Paşa'nın *"O sevgili, yanaklarının terini sildikçe mendili gülsuyu ile doldurur"* anlamındaki beyti anlatılan duruma güzel bir örnektir.

Yanagı derlerin sildükce ol yâr
Gül-âb ile pür eyler dest-mâli
Ahmed Paşa Div. g. 353/ 2
Kılar zülfü mu'attâr dest-mâli
Dolar misk ile anber dest-mâli
Ahmed Paşa Div. g. 353/ 1

(Mendil, (sevgilinin) saçları ile güzel kokunca misk ve amber ile dolar.)

2. 1. 2. Boyna Bağlanan Mendil

Giyim-kuşamın bir parçası gibi görülen ve zarif bir aksesuar olarak düşünülüp boyna bağlanan mendiller, aynı zamanda insanların toplum içindeki yerlerini simgeler niteliktedir. Erkeklerle ilgili olarak, *Reşat Ekrem Koçu*'nun, "Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü" nde, 1943-45 yılları arasında İstanbul'da boyna mendil bağlama modası çıktığını ve bunun bir bıçkınlık simgesi olduğunu dile getirdiği sözleri, bu duruma işaret etmektedir. (Koçu 1967: 43) Günümüzde hâlâ, mendil şeklindeki fularların kadınların boyunlarını süslediği düşünülürse klâsik şiir geleneğinde, sevgilinin boynuna taktığı mendilin de onun güzelliğini tamamlar nitelikte bir aksesuar olduğu görülecektir. Şâir Nâşid'in sevgilinin boynundaki gül renkli mendili tasvir ettiği şu mısraları bu kabildendir:

Bir gül-i zîbânuñ oldum cân ü dilden bülbülü
Gülşen-i hüsn içre bitmiş ya'ni kim sakız gülü
Rengler eyler dil-i 'uşşâka yüz biñ al ile
Gerden-i berrâkı üzre dest-mâl-i gülgülî
Nâşid Dîvânı mus. 10

Bunun dışında boyna mendil bağlama, eskiden yaygın olarak kullanılan bir af dileme göstergesidir. Bu aslında boynuna kefen sarkıtmanın bir başka şeklidir. Bir kimse işlediği bir suçtan dolayı özür dilemek istediği zaman boynuna kefen yahut mendil bağlayarak affını istediği şahsın huzuruna o vaziyette çıkarmış. Bu doğrultuda *Gelibolulu Âlî*'nin, gökyüzündeki ayı suç işlemiş bir kişi, kenarındaki haleleri de suçlunun boynundaki mendil olarak düşündüğü *"Ey ay yüzlü! Ayın kenarındakini hâle*

sanma; (o), mendilini boynuna takmış eksikliğini (af) dilemektedir. " anlamındaki beyti söz konusu durumu etkili bir söylemle örneklendirmektedir.

Dest-mâlin boynına takmış diler eksüklügin
Hâle sanma ey kamer-tal'at kenâr-ı mâhda
Gelibolulu Âlî Div. g. 1193/ 2

2.1.3. Başlıklara Sarılan Mendil

Osmanlı döneminde her sınıf ve rütbeye göre farklılık arz eden başlık çeşitleri vardır. Bunlardan, dest-mâl ile birlikteki kullanımına dikkat çekeceğimiz perîşânî destâr, *Pakalın*'ın verdiği bilgiye göre; "Subaşı, şehir kadısının kethüdası gibi aşağı derecedeki memurların giydikleri başlığın adıdır. "(Pakalın, 2004: 772)

Şâir *Esad*, "Başına perîşânî destar giyer, mendilini kaşına bağlar" anlamındaki şu beytinde öyle görünüyor ki perîşânî başlık giyenlerin üzerine doladıkları, kaşlara kadar inen bir mendilden söz etmektedir.

Bir perîşânî geyüp geh başına
Dest-mâlin beste eyler kaşına
Esad Div. lgz. 5/ 4

2.2. Gözyaşını Silme ve Ağladığını Saklamaya Yardımcı Olarak Mendil

Günlük hayatın her alanında var olan mendilin sadece süs için kullanılmadığı aşikârdır. Ağlayanın duygularını paylaşarak onun gözyaşlarını silen de yine mendildir. Mendilin *gözyaşını silme* fonksiyonu ile ele alındığı beyitlerde, onun yaygın olarak felek ve bulut kelimeleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Feleğin, yüzüne mendil tutarak ağladığını ve gözyaşını silen bir insan gibi tasavvur edildiği *Süheylî*'nin şu beyti bu kabildendir.

Dest-mâl-i ebr tutmış yüzine aglar felek
Görinen gülzârda her subh-dem şebnem degül
Süheylî Div. g. 201/ 5

(Her sabah, gül bahçesinde görünen çiğ tanesi değildir; Felek, yüzüne buluttan bir mendil tutarak ağlamaktadır.)

Ahî'nin, bulutu bir mendil gibi düşünerek bahar yağmurlarını tasvir ettiği "*Yağmur bulutu, mendilini, gözyaşıyla sırılsıklam su edip o güzellik baharına karşı ağlasın"* anlamındaki beytinde, bulut ve dest-mâlin birlikte sunumu da yine benzer bir tasavvurdur. "Beyaz bir bulut, elde tutulmaktan buruşmuş beyaz bir mendile benzediği gibi, ıslanmış bir mendil de rengi koyulaşan yağmur yüklü bir bulutu andırmaktadır." (Şentürk 1999: 141)

Destmâlin gözleri yaşıyla gömgök su edüp
Ol bahâr-ı hüsne karşu ebr-i bârân ağlasun
Ahî Div. g. 87/ 2

Hayali Bey'in "*Ey felek! O gül için bulutun mendilini yaşla doldur. İki gözün baktığı sürece dünyaya ağla*" anlamındaki beytinde yine aynı türden bir kullanım söz konusu iken aynı zamanda ölünün *ardından ağlarken yüze mendil tutma* geleneğine işaret edilmektedir.

Ol gül içün destimâl-i ebri doldur yaş ile
İki gözün bakdugınca âleme agla felek
Hayali Bey Div. mer. 80/ 4

Gözyaşının hâkim olduğu kimi beyitlerde ise mendil *kişinin ağladığını saklamasın*a yardımcı olma görevini üstlenmektedir.

Mâtem-i firkatle her dem çağlayan gözyaşımı
Dest-mâl-i tesliyetle saklayıp silmek de güç
(Onay 2004: 351)

(Ayrılığın matemiyle her an akan gözyaşımı, teselli mendili ile saklayarak silmek de zor)

2. 3. Utandığını Saklamaya Yardımcı Olarak Mendil

Mendilini bir aksesuar olarak kullanıp güzelliğini bütünleyen kadın, aynı zamanda, onu yüzüne tutarak utandığını da gizleyebilmektedir.

Şifâ umsam kaçan kim leblerinden
Utanıp yüze tutar dest-mâli
Ahmet Paşa Div. g. 353/ 5

(Ne vakit dudaklarından şifa umsam, (o sevgili) utanarak mendilini yüzüne tutar.)

2.4. Ter Silme Aracı Olarak Mendil

Ter silmek için elde taşınan mendiller de beyitlerde yansımasını bulmuştur. Klâsik şiirin usta kalemlerinden Bâkî'nin, laleyi kırmızı bir mendil, çimenliği de terleyip yüzünü silen bir kişi olarak hayal ettiği, "Gül bahçesindekini lâle sanma, çemen terlediği için bir kırmızı mendille yanağını sildi" anlamındaki beyti, bu durumu örneklendirmektedir.

Gülşende lâle sanma arak-nâk olup çemen
Bir al dest-mâl ile sildi yanağın

Bâkî Div. g. 487/ 2

2.5. Para ve Şeker Kesesi Olarak Mendil

Günlük yaşamda mendilin en fazla kullanıldığı alanlardan biri, taşıma aracı olma görevini üstlendiği yerlerdir. Eski zamanlarda insanların, ellerinde taşıdıkları şeyleri bir çıkın yaparak mendil içinde taşımaları mendilin *para kesesi olarak kullanımı*nı da gerekli kılmıştır. *Bâkî*, hem bu duruma hem de padişahların tahta geçişi esnasındaki saçı saçma merasimine bir gönderme niteliğinde olan "*Senin bağışınla Baki, florilerin rengini gördü. Sanki mecliste bir mendil gül saçıldı. "* anlamındaki beytinde gül rengi ile florilerin rengini benzeştirmekte ve mecliste bir mendil dolusu gül saçıldı demektedir.

Lutfundan erdi Bâkîye rengîn filoriler
Gûyâ saçıldı meclise bir destmâl gül

Baki Div. g. 308/ 7

Ahmet Paşa ise; bu kullanıma benzer bir şekilde mendilde *şeker taşınması geleneği*nin altını çizmektedir.

Ne lâ'l olur ki yâ Rab lezzetinden
Dolar kand ile şekker dest-mâli

Ahmet Paşa Div. g. 353/ 4

(Ey Allahım! O öyle bir dudaktır ki, lezzetinden mendili şekerle doldurur.)

Nâili'nin, "Sabah rüzgârı Hızır'ın hayat parasını, o zülfün mendilinin köşesine düğümlemiş" anlamındaki şu beytinde de yine yukarıda sözünü ettiğimiz kullanıma benzer bir söyleyişle, *paraların mendil köşesine düğümlenmesi* geleneğine işaret edilmektedir.

Sabâ nakd-i hayât-ı Hızrı etmiş
O zülfün kûşe-bend-i destmâli

Nâilî Div. g. 381/ 4

2.6. Hatırlatma Aracı Olarak Mendil

Ahmet Talat Onay, mendil köşesinin düğümlenmesi geleneği ile ilgili olarak, farklı bir duruma değinmekte ve *mendilin hatırlamaya yardımcı olma fonksiyonu*na dikkati çekmektedir. *Onay*'a göre; "Bazı unutkan kimseler bir şeyi hatırlamak için serçe parmaklarına ip bağladıkları gibi bazıları mendillerinin ucunu düğümlerler. " (Onay 2004: 351)

Ümmîd-i vuslat etme ki va'd-i visâl ile
Bin ukde var ucunda gönül destmâlinin

(Ey gönül! O güzelden vuslat ümit etme. Onun visal vaadini hatırlatmak için mendilinin ucunda bin düğüm vardır.)

2. 7. Tedaviye Yardımcı Bir Araç Olarak Mendil

Klasik Türk şiirinde mendilin ele alınışındaki kullanımlardan bir diğeri ise *tedaviye yardımcı bir nesne olması* münasebetiyledir. *Yahya Bey*'in "Remed hastası gözünü gök dest-mâl ile bağlamış, parlak güneşinin yanında (onu) gören gökkuşağı sanır" anlamındaki beyti, gözün iltihaplanması sonucu oluşan remed hastalığına karşı ışığı kesmek için göze koyu renkli bir örtü bağlayarak tedavi etme metoduna işaret etmektedir.

Remedden hasta çeşmin bağlamış gök destmâl ile
Gören kavs-i kuzah sanur yanunda mihr-i rahşânun

Yahya Bey Div. g. 214/ 2

Kırılan ya da ağrıyan kolların bir örtü ile boyna asılıp tedavi edilmesi konusunda da mendil beyitlerdeki yerini almıştır. Ahi'nin beyti, "*Gamının (açtığı) yarayla, yaralı kollarımı mendil ile dürerek boynuma nasıl asayım"* anlamında, bu duruma işaret etmektedir.

Yaralu kollarumı dâğ-ı gamundan nice bir
Destmâl ile asam boynuma tûmâr gibi
Ahi Div. g. 124/ 4

2. 8. Selamlaşma ve Vedalaşma Aracı Olarak Mendil

Sevdayı, özlemi, kimi zaman da gözyaşını çağrıştıran mendil, bir selamlaşma aracı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Mendil, ayrılığın hüznü ile hasret çekenlerin elinde bir vedanın sembolüyken bazen de tatlı dilli bir güzelin, aşığına sunduğu merhabasıdır.

Nâmesin rû-mâla sarmış ya'ni ol şîrîn-makâl
Ben gulâmına selâm ider [elinde] dest-mâl
Pervâne Bey Mec.

(O tatlı sözlü (sevgili), mektubunu yüzündeki örtüye sarmış, elinde bir mendille ben kölesine selam verir.)

2. 9. Oyun Aracı Olarak Mendil

Türk kültüründe, özellikle halk oyunlarında ve daha özelinde halaylarda ele mendil alıp oyunda başı çekme âdetinin yaygınlığı bilinmektedir. *Le'âlî*'nin "O güzeller şâhı eline mendil alıp dans etmeye başlasa, kanat açıp bin naz ile uçan bir periye benzer" anlamındaki şu beyti söz konusu durum örneklendirmektedir.

San perîdür per açup pervâz ider biñ nâz ile
Raks idüp alsa ele ol şâh-ı hûbân dest-mâl
Le'âl'i Div. g. 80/ 4

Nev'i-zâde Atâyî'nin, sabah rüzgarının eline mendil alıp oynamaya başlayan bir kişi olarak düşünüldüğü beyti ise aynı zamanda tevriyeli bir kullanımda el çabukluğu ile bazı gösteriler yapan hokkabazların ellerindeki mendile de işaret etmektedir.

Tahrîk idüp nihâli sabâ verd-i âl ile
Başladı oynamaga yine dest-mâl ile
Nev'i-zâde Atâyî Div. k. 16/ 1

(Sabah rüzgârı, taze fidanı, kırmızı bir gül ile kışkırtıp yine bir mendil ile oynamaya başladı.)

2. 10. Kişinin Son Yolculuğunda Mendil

Tarih boyunca insan zihnini meşgul eden en önemli olgu ve hayatın tartışmasız tek gerçeği ölümdür. Anlaşılamayan ve çözümü mümkün olmayan bu esrarlı problemin sonucunun bir mendil ve bir parça kefen bezine bağlanması şâirlerce de söz konusu edilmiştir. Necati Bey, Şeh-zâde Sultan Mahmûd'a yazdığı bir mersiyede, ölümü bir mendil eşliğinde okuyucuya sunmaktadır. "*Kefen, hayatın sonunda bu dilenciymiş bu padişahmış diye ayırmaksızın, bizi herhangi bir şeyi silermişçesine siler"* anlamındaki beyitte şâir öyle anlaşılıyor ki, "mendille silmek" tabirini önemsiz şeyleri bertaraf etmek anlamında kullanmış ve mendili mecazî bir söylem içerisine dahil etmiştir.

Bir dest-mâl ile siler âhir kefen bizi
Demez ki bu gedâ imiş ol pâdişâ imiş
Necâtî Bey Div. Şeh-zâde
Sultan Mahmûd Mersiyesi 1/ 2

Niçe şâh u nice bende gelüp gitdi cihândur bu
Siler bir dest-mâl ile dimez ol şâh u bu bende
Yetîm Ali Çelebi Dîvânı g. 190/ 2.

Klâsik Türk şiirinde mendil ile ilgili kullanımlar elbette ki bu beyitlerle sınırlı değildir. Neşredilen yüzlerce divan tarandığında mendilin kullanımına ilişkin pek çok beyte rastlamak, sosyal yaşama ilişkin mendille ilgili pek çok ayrıntıyı satır aralarından çıkarmak mümkündür. Ancak bu çalışmada sunduğumuz örnek beyitler bile gösteriyor ki, mendil taşıma geleneği tüm canlılığı ve günlük yaşamdaki tüm fonksiyonlarıyla klâsik Türk şiirine yansımış, usta şairlerimizin kaleminde bugüne taşınmıştır. Kimi yerde zarif bir süs unsuru, kimi yerde bir hatırlatma aracı, kimi yerde de tedavi-

ye yardımcı bir araç olarak kullanımını tespit ettiğimiz mendil, Türk geleneğinin temel taşlarından ve vazgeçilmezlerinden biri olarak gelenekten geleceğe süzülerek gelen zarif bir semboldür. Klâsik Türk edebiyatı ürünlerinin bu bakış açısıyla incelenmesi, yaşamı bütün dinamiğiyle kavramak, sosyal yaşamın satır aralarına inebilmek ve zamanın gelenek ve adetlerini gözlemleyebilmek açısından son derece faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

Abdülaziz Bey,(1995), *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri,* İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ahi Dîvânı, Haz. Necati Sungur, (1994), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ahmet Paşa Dîvânı, Haz. Ali Nihat Tarlan, (1192), Ankara, Akçağ Yayınları.

ALBAYRAK, Nurettin,(2004) *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, L&M Yayınları.

ALTUN, Kudret, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânı,* (1999) Niğde, Özlem Kitabevi.

ATALAY, Besim, (1992), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I, Ankara, TDK Yayınları.

AYDEMİR, Yaşar, (2000), *Behiştî Dîvânı: Behiştî, hayatı, şahsiyeti, eserleri ve Dîvânının tenkitli metni,* Ankara, MEB Yayınları.

AYDIN, Hilal, (2005), *Türk Kültüründe İşlevsel Yönüyle Mendil*, Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Dan: Doç. Dr. Aynur Koçak.

Bâkî Dîvânı, (1994), Haz. Sabahattin Küçük, Ankara, TDK Yayınları.

BERKER, Nurhayat , "Türk Mendil Kültürü", *Sanat Dünyamız*, Yıl. 3, S. 9, Ocak 1977, s. 8- 12.

DOĞAN, Muhammed Nur, *(*1997). *Şeyhülislam Es'ad Efendi ve Dîvânı,* İstanbul, MEB Yayınları.

Emri Dîvânı, (2002), Haz. M . A. Yekta Saraç, İstanbul, Eren Yayınları.

GÜRGENDERELİ, Müberra, (1999), *Ziyâî: hayatı, edebi şahsiyeti, Dîvan metninin tespiti ve incelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Hayâlî Bey Divanı, (1992),Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara, Akçağ Yayınları.

KANAR, Mehmet , (2003), Örnekli Etimolojik *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul, Derin Yayınları.

KARAKÖSE, Saadet, "Mendil Mendile İşlenen Zaman: Kültürel Yansıtma Aracı Olarak Mendilin Tükenişi", *Folklor/ Edebiyat,* C. IX, S. XXXV, s. 5-16.

KARTAL, Ahmet,(1998) *Klasik Türk Şiirinde Lale*, Ankara ,Akçağ Yayınları.

KOÇU, Reşat Ekrem, (1967), *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları.

LA MOTRAYE, Aubry, *La Motraye Seyahatnamesi*, (2007), Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul, İstiklal Kitabevi.

Mütercim Asım, (1998), *Burhân-ı Kat'ı*, Ankara, TDK. Yayınları.

Nâilî Dîvânı, (1990), Haz. Haluk İpekten, Ankara, Akçağ Yayınları.

Nâşid Dîvanı, (1998), Haz. Ömer Zülfe, İnceleme Tenkitli Metin, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.

*Necâtî Bey Dîvânı, (*1992), Haz Ali Nihat Tarlan, Ankara, Akçağ Yayınları,

Nedim Dîvânı, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi.

Nev'i-zâde Atâyi Dîvânı, (1994),Haz. Saadet Karaköse, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

ONAY, A. Talat, (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, İstanbul, MEB Yayınları.

ÖBEK, Ali İhsan, (1999), *Büyük Türk Lügatinde Dîvân Edebiyatı Unsurları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

ÖGEL, Bahaeddin, (1991), Türk Kültür Tarihine Giriş, C. 5, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

PAKALIN, M. Zeki, (2004), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, MEB Yayınları.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, (2001), *Nev'i Dîvânının Tahlili*, Ankara , Akçağ Yayınları.

Süheyli Dîvânı, (2007). Haz. M. Esat Harmancı, Ankara, Akçağ Yayınları.

SÜRÜR, Ayten, (1997) "Kültürümüzde Mendil Kullanma Geleneği ve Mendiller", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri,* Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı.

Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı, (1995), Haz. Rekin Ertem, Ankara, Akçağ Yayınları.

ŞİMŞEK, Seyfettin, "Mendilin Hikâyesi", *Türk Folklor Araştırmaları,* Yıl. 11, C. 6, Nisan 1960, s. 2123-2124.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, (2004), *Osmanlı Şiir Antolojisi,* İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

TOLASA,Harun, (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Yahyâ Bey Dîvânı, (1977), Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yetim Âlî Çelebi Dîvânı, (1996) Haz. Ali Aktaş, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.